

VARTO ALEVİ KADINLARININ DİNİ RİTÜELLERE KATILIMI: VARTO'DAN İZMİR'E HIZIR İNANCI*

PARTICIPATION OF VARTO ALEVI WOMEN IN RELIGIOUS RITUALS:
VARTO TO İZMİR, KHİDR FAITH

FATOŞ YALÇINKAYA**

Sorumlu Yazar

Öz

Varto, Muş ilinde Alevilerin yoğun olarak yaşadığı tek ilçedir. Varto Alevilerinin yaşadığı köyler, Erzurum'un Hınıs ilçesi ile Bingöl'ün Karlıova ilçesine sınır köylerdir. Varto Alevileri hakkında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Varto Alevileri, Anadolu'da Alevilerle ilgili yapılan çalışmalarda, sadece Alevilerin yaşadığı bir ilçe olarak yer almıştır. Bu çalışma kısmen bu eksikliği gidermek için yapılmıştır.

Aleviler içinde en yaygın inanç Hızır inancıdır. Hızır inancı etrafında şekillenen ritüeller Aleviler arasındaki ortak ritüellerdendir. Varto Alevilerinin Hızır inancı etrafında oluşan ritüelleri zamanın şartlarına göre kısmen değişip dönüşmüş olsa da günümüzde halen tüm canlılığını korumaktadır. Ritüelleri yaşatan ve gelecek nesillere aktaranların kadınlar olduğu tespit edilmiştir. Varto Alevilerinde kadın, sosyal hayatta en aktif rol alan kişidir. Ölü gömmeye ve cem ritüelini yönetme dışındaki hemen hemen her ritüelin yapılmasında en baskın rolü üstlenmiştir. Çalışmanın örneklemini Varto'nun Alevi köyleri ile Vartolu Alevilerin yoğun olarak yaşadığı İzmir'in, Menemen (Hıdırtape Mahallesi Barış Koop., Asarlık) ve Karşıyaka [Çiğli, Güzeltepe, Harmandalı (Atatürk, İnönü ve Uğur Mumcu Mahalleleri)] ilçesidir.

Takvimsel ritüeli içinde yer alan Hızır Orucu üç haftalık bir süredir. Ocağın son perşembe günü ile şubatın ikinci perşembe gününe kadar olan süreyi kapsar. Hızır Orucu ya da Hızır Ayı adı verilen bu üç haftalık süreçte birçok ritüel gerçekleştirilir. Hızır Cemi, Hızır Orucu, Musahip ziyareti, miyaz (niyaz), çıra yakma vb. ritüeller Hızır inancı etrafında teşekkül eden ritüellerdir.

Varto'da inancın devamını sağlayan kadınların İzmir'de de aynı misyonu üstlendikleri tespit edilmiştir. Hızır inancı etrafında şekillenen ritüeller İzmir'de kısmen azalmıştır. Bunun birçok sebebi vardır. Buna rağmen Vartolu kadın İzmir'de de inancı devam ettirmiştir. Zamana ve mekâna bağlı olmayan Hızır, Vartolu Alevi kadınların kendileriyle İzmir'e taşıdığı kutsalların başında gelir. Çalışmada Varto Alevilerindeki Hızır inancı, bu inanç etrafında teşekkül eden ritüellerin tespiti ve Vartolu Alevi kadınların ritüellerin yaşatılmasındaki rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Varto, İzmir, Alevi, Hızır, Ritüel, Kadın

Abstract

Varto is the only district in the province of Muş where Alevi live intensively. The villages inhabited by the Varto Alevi are of the Hınıs district of Erzurum and the Karlıova districts of

Araştırma Makalesi / Künye: YALÇINKAYA, Fatoş. "Varto Alevi Kadınlarının Dinî Ritüellere Katılımı: Varto'dan İzmir'e Hızır İnanç". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 115 (Eylül 2025), s. 167-188. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1656277>

* Bu makale Uluslararası Alevi Ritüelleri Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur (Uluslararası İzmir Alevilik-Bektaşilik Günleri Bilim-Sanat ve İcra 13-14-15 Aralık 2019).

** Dr., E-mail: fatos-yalcinkaya@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-8864-1608.

Bingöl the border villages. Most of the villages living on their borders are Alevi villages. There has not been much work on Varto Alevi. In the studies carried out on Alevi in Anatolia, Varto has been included only as a district where Alevi live. This study was partly done to remedy this deficiency. The most common belief among the Alevi is Khidr. The rituals formed around the Khidr faith are common rituals among Alevi. Although the rituals around the Khidr belief in Varto Alevi have changed partly according to the conditions of the time, they still maintain their vitality today. It is determined that the people who live the rituals and transfer them to the next generations are women. In the Varto Alevi, women play the most active role in social life. Women have played the most prominent role in performing almost every ritual except the Funeral and Cem Rituals. The sample of the study is Karşıyaka [Çiğli, Güzeltepe, Harmandalı (Atatürk, İnönü and Uğur Mumcu Neighborhoods)] and Menemen (Hıdırtape Neighborhood Barış Coop.) where Varto's Alevi villages and Varto Alevi live intensively.

Khidr Fasting, which is part of the calendar ritual, is a three-week period. It covers the last Thursday of January and the first two Thursday's of February. Many rituals are performed during this three-week period called Khidr Fasting or Khidr Month. Khidr Cemi, Khidr Fasting, Musahip visit, miyaz (niyaz), Kindling burning and so on. rituals are rituals formed around the belief in Khidr.

It has been determined that women who ensure faith in Varto undertake the same mission in İzmir. The rituals formed around Khidr belief have partially decreased in İzmir. There are many reasons for this. However, the Varto woman, while in İzmir has continued to believe. Khidr, who is not tied to time and space, is one of the saints whom the Alevi women of Vartolu carried with him to İzmir. In this study, the Khidr belief in Varto Alevi and the determination of the rituals formed around this belief and the role of Varto Alevi women in maintaining the rituals were emphasized.

Key Words: Varto, İzmir, Alevi, Khidr, Ritual, Women

Giriş

Muş'ta Alevilerin yaşadığı tek ilçe Varto'dur. Varto ilçesi Çaylar ve Omcalı olmak üzere iki nahiyeden oluşmaktadır. Bu nahiyelerde toplam 93 köy bulunmaktadır. Bu köylerin 44'ü Alevi, 5'i ise Alevi-Sünni karışık köylerdir.

Varto merkezde de Aleviler yaşamaktadır. Özellikle Hürriyet Mahallesi (Batı Varto), İnönü Mahallesi (Xoşan) ve Bahçelievler Mahallesi'nde (Kılıçık)... Batı Varto ve merkezde yaşayan Aleviler genellikle eğitim ve iş için sonradan gelip Varto'ya yerleşmiş Alevilerdir. Varto Alevileri ağırlıklı olarak Zazaca konuşurlar. Alevi-Sünni karışık olan köylerdeki Aleviler ya Zazaca ya Kürtçe ya da her iki dili birlikte konuşurlar. Hepsinin konuştuıkları ortak dil ise Türkçedir (Yalçınkaya, 2019, 118-119).

Varto'daki Alevi köylerinin isimlerini şöyle sıralayabiliriz: Acarkent / Zacéx, Ağaçalı / Xelefa, Alabalık / Mengel, Alnaçık / Selçug, Armutkaşı / Tanzik, Baltaş / Kemeré Hemgini, Beşikkaya / Muska, Çallıdere / Xwarik, Çaltılı / Mışko, Çaylar / Uskara, Çayönü / Dırba, Çobandağı / Gestemerde, Dağcılar / Canesera, Diktepeler / Segera, Doğanca / Sofya, Dönertaş / Sarıç, Durucabulak (Eyna Lola), Eryurdu / Xaşxaş, Gelintaşı / Gaqir, Göltepe / Şéxpîr, Gölyayla / Kuzık, Görgü / Qurçiq, Güzeldere / Zengena, Güzelkent / Tata, İçmeler / Reqasa, Kartaldere / Cıvarka, Koçyatağı / Goma Zili, Köprücük / Qasima, Kuşluk / Yekmal, Küçüktepe / Hemug, Oğlakçı / Kovık, Omcalı / Keralıx, Onpınar / Emera, Ozankent / Gadıza, Sağlıcak / Dapak, Seki / Keça, Taşçı / Taçî, Taşlıyayla / Şeman, Teknedüzü / Badan, Tuzlu / Şorık, Üçbudak / Uskara Qije, Ünalı / Eskender, Yarlusu / Goşkar, Yeşildal / Çorsan. Varto'daki Alevi-Sünni Köyler: Ağaçkorur / Seferek, Bağıcı / Çarbuhr, Çayçatı / Gundé Mîra, Taşdibek / Xırbaqub, Tepeköyü / Tepe.

Bu çalışma cinsiyet ve sosyal değişim ekseninde yapılmış bir çalışmadır. 1966 yılından itibaren başlayan ve 1990'lı yıllarda daha da fazlalaşan göç, kadınların hayatında değişime sebep olmuştur. Hızlı şehirleşme süreciyle kadınlar ekonomik, kültürel ve psikolojik problemler yaşamaya başlamıştır. Kadınların yaşamış olduğu bu sorunlar sosyo-kültürel hayatta kırılmalara sebep olmuştur. Bu değişim ve uyum süreci inançsal ritüellerin uygulanmasını etkilemiştir. Varto'da iken yapılan birçok ritüel İzmir'de yapılamaz olmuştur. Varto'dan İzmir'e veya gittikleri herhangi bir yere beraberlerinde götürebildikleri ve yerleşik inançlarla kolayca uyum sağlayabilen inanç ise Hızır inancı olmuştur. Hızır mekâna ve zamana bağlı olmayan, kendisinden medet umulduğunda, çağırıldığında geleceğine inanılandır. Vartoluların diğer birçok kutsalı (ağaç, su, taş, dağ vb. ziyaretleri) mekâna bağlıdır. Bu sebeple Hızır inancı kadar rahat taşınılmamıştır. Varto'da bütün canlılığıyla devam eden Hızır inancı ve bu inanç etrafında şekillenen ritüeller İzmir'de kısmen devam etmiştir. Çalışma için kadınların seçilme sebebi ise birçok yerde olduğu gibi Varto Alevi inancının devam etmesindeki en büyük role kadınların sahip olmasıdır. Kadın' geleneğin icracısı ve nesilden nesile aktarıcısıdır.

Çalışmanın konusu Varto Alevi inancında var olan Hızır inancı ve bu inanç etrafında oluşan ritüellerin incelenmesidir. Çalışma kadınlar arasında yapılmıştır. Çalışmaya kaynaklık eden kadınların bir kısmı Varto'da yaşarken bir kısmı ise İzmir'e göç etmiştir. Çalışmanın bir diğer konusu ise göç sürecinin ritüeller üzerindeki etkisi, Vartolu Alevi kadınların Varto'da yapmış oldukları ritüellerin ne kadarını İzmir'de devam ettirdiği, değişip dönüşen ritüellerin tespiti ve değişimin sebeplerinin incelenmesidir.

Çalışmanın amacı sosyo-kültürel yaşamın oluşumunda belirleyici olan ritüellerin göçle birlikte yaşamış olduğu değişimin ve dönüşümün sebeplerini, kadınların bu süreçteki rolünü incelemektir. Kadınların sosyo-kültürel yapının oluşmasında etkili olan ritüellerin sürdürülmesinde aktif rol aldıkları gösterilecektir. Hızır inancı etrafında şekillenen ritüellerin tarihi seyir içinde ne gibi değişimlere uğradığını, değişimin altında yatan ve değişimi başlatan sebepler incelenecektir. İzmir'e göçün nedenleri, yaşanacak bölgenin, mahallenin veya apartmanın seçimi, inancın ve geleneğin sürdürülmesi, kadınların sosyo-kültürel yaşamdaki ve ritüellerin yaşatılmasındaki rolleri incelenecek, Varto ve İzmir'deki ritüeller karşılaştırılıp yorumlanacaktır.

Çalışma iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlık çalışmanın teorik kısmını, ikinci ana başlık ise alan araştırması sonucu elde edilen verileri içermektedir. Birinci kısımda çalışma için literatür taraması yapılmış, ritüel ve Hızır inancı hakkında bilgi verilmiş, kadınların ritüellerdeki rolü üzerinde durulmuş, göçün sebepleri ve sonuçları incelenmiştir. İkinci kısımda ise Varto ve İzmir'de yaşayan Alevi kadınlar arasında yapılan derleme çalışmasında elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

1 Kadın birçok toplumda ya da toplulukta geleneğin devam ettiricisidir. Türkiye'de cinsiyet bağlamında yapılan bilimsel çalışmalarda dini ritüelleri devam ettiren kadınlar için "kadın dindarlığı" ifadesi kullanılmıştır. Bu çalışmalar için bk. İlkay Şahin, "Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Erciyes Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008; Celaleddin Çelik- İlkay Şahin, "Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak- Haziran 2006-2009, S. 1-6; İlkay Şahin, "Eşikte Yaşamak -bir Kadın Tecrübesi Olarak Göç ve Ritüel-", *Turkish Studies*, 2009, S. 4/8; Esra Aslan, "Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı", *Folklor Edebiyatı*, 2015, S. 81; Yasemin Apalı, "Sosyolojik Açıdan Kadınlarla İlgili Kalıp Yargılar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S. 26.

Alan araştırması² yapılırken önceden tespit edilen mahalle ve köylere gidilmiş, kaynak kişilerle görüşmeler yapıp yaşam öyküleri toplanmıştır. Ritüelin gerçekleştiği an katılımcılarla aynı ortamda katılımcı gözlemci olarak ritüelin içinde yer alınmıştır. Ritin gerçekleştiği takvim dışında yapılan alan araştırmalarında ise kaynak kişilere belli başlı sorular yönetilerek görüşmeler yapılmış, yaşam öyküleri toplanmıştır. Memorat ve rüyaların yaygın olduğu ve bunların ritüellerin oluşmasında öncül rol oynadıkları tespit edildiğinden kaynak kişilerin anlatmış olduğu memoratlar kaydedilerek elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Çalışmada Hızır inancı etrafında şekillenen ritüellerin tarihi seyir içinde ne gibi değişimlere uğradığı, değişimin altında yatan ve değişimi başlatan sebepler incelenmiştir. İzmir’de göçün nedenleri, yaşanacak bölgenin, mahallenin veya apartmanın seçimi, inancın ve geleneğin sürdürülmesi, kadınların sosyo-kültürel yaşamdaki ve ritüellerin yaşatılmasındaki rolleri incelenmiş; Varto ve İzmir’deki ritüeller karşılaştırılıp yorumlanmıştır. Varto Alevi inancında var olan Hızır Orucu/ Hızır Ayı; Hıdırellez’den ve yılın herhangi bir gününde Hızır’a ait olduğu düşünülen kutsal mekânlara yapılan ziyaret ve kurban ritüelinden ayrı ele alınıp incelenmiştir. Yılın herhangi bir gününde Hızır’a ait olduğu düşünülen kutsal bir mekânda ya da makamda düzenlenen ritüeller ile Hızır Ayı denilen ve her yıl aynı tarih aralığında yapılan ritüeller birbirinden farklıdır. Hızır Orucu/Ayı takvimsel bir ritüeldir. Hızır Orucu takvimsel ritüel olarak kabul edilmiştir. Lauri Honko takvime bağlı olan ritüelleri takvimsel ritüel olarak sınıflandırmıştır. Bülent Akın ise takvime bağlı olarak icra edilen cemleri takvimsel cem ritüelleri olarak sınıflandırmıştır. Çalışmamıza konu olan Hızır inancı Honko’nun sınıflandırmasındaki takvimsel ritüel, Hızır Ayı’nda icra edilen cem ise Akın’ın sınıflandırmasındaki takvimsel cem ritüeli olarak kabul edilmiştir.

Araştırma alanı Muş’un Varto İlçesi’ne bağlı yukarıda adı geçen Alevilerin yaşamış olduğu köyler ve İzmir’in Menemen İlçesi’ne bağlı Hıdırtape Mahallesi (Barış Koop. ve Asarlık), Karşıyaka ilçesine bağlı Çiğli, Güzeltepe ve Harmandalı (Atatürk, İnönü ve Uğur Mumcu) mahalleleridir. İzmir’deki bu ilçe ve mahalleler genelde Alevilerin özelde Vartolu Alevilerin yoğun olarak yaşamış olduğu yerleşim yerleridir. Bu yerleşim yerleri rastgele seçilmemiştir. Varto’dan İzmir’e göç eden Aleviler bu ilçe ve mahalleleri isteyerek seçip yerleşmişlerdir. Göç edenlerin göç etmeden önce bu yerler hakkında önceden bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. İzmir, Vartolu Alevilerin en fazla göç ettiği şehirlerden biridir.

Varto’da yaşayan ve çalışmaya kaynaklık eden kadınlarla birebir görüşülmüş ve zaman zaman ritüellerde aktif olarak yer alınmıştır. İzmir’de yaşayan kadınlarla da yüz yüze görüşme yapılmıştır. Yüz yüze görüşülecek kaynak kişiler özellikle seçilmiştir. Bu kaynak kişilerin bazıları ocakzâde³ bazıları ise Varto’dan kış geçirmek

2 Alan araştırması 2018 (Varto/Muş), 2019 (İzmir) yılları arasında Hızır ayında yapılmıştır.

3 Ocakzâde, ocağa mensup kişi anlamına gelir. Ocak Aleviliğinin temel yapılarındandır. Ocakzâdeler, seyyidler ve pirler Alevi inancının nesiller boyu aktarılmasını sağlamışlardır daha fazla bilgi için bk. Mehmet Eröz, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik”, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, 1990; Ali Duran Gülçiçek, “Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar”, *Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları*, Köln, 2004; Cenksu Üçer, “Geleneksel Alevilikte İbadet Telakkileri” *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu*, Isparta 2005; Ramazan Altıntaş, “Alevî Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2005; Doğan Kaplan, “Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik”, *TDVY*, 2010; Harun Yıldız “Amasya Yöresi Alevî Ocakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S. 19; Ali Yaman, “Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, S. 63;

üzere çocuklarının yanına geçici bir süreliğine gelmiş olan yaşlı kadınlardır. Geçici bir süreliğine İzmir'e gelen yaşlı kadınlar ile İzmir'de yaşayan genç kadınların ritüeller hakkındaki görüş ve tutumlarının daha iyi anlaşılması için iki kuşağın bir arada gözlenmesi hedeflenmiştir. Yaşam öyküleri birebir görüşmelerden elde edilmiştir. Bütün katılımcılar durumdan ve çalışmadan haberdar edilmiştir. Katılımcıların çok istekli olduğu tespit edilmiştir. Anlattıklarından farklı bir veri elde ettikleri an bize ulaşıp kaynak kişiyle irtibat kurmamızı sağlamışlardır. Bu yolla bir iletişim ağı oluşturulmuş ve daha fazla kaynak kişiye ulaşılmıştır. Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'ndeki konfeksiyon atölyesinde çalışan kadınlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Kadın işçiler kendi aralarında örgütlenip veri toplamışlardır. Toplanan veriler tarafımıza kendi aralarından seçmiş oldukları bir sözcü tarafından aktarılmıştır. Çalışmada ise sadece sözcü kaynak kişi olarak kabul edilmiştir. Evde birebir yapılan görüşmelerde ise evdeki bütün kadınlarla görüşülmüş fakat bunlardan birkaçı kaynak kişi olarak alınmıştır. Yaş grupları yakın olan kadınlardan ise bir tek kişi alınmıştır.

Varto'da yapılan alan araştırmasında ritüel gerçekleşirken topluluğun bir üyesi gibi ritüel içinde aktif olarak rol alınmıştır. Ritüelin gerçekleşmesi sırasında aktif olarak rol alınırken ritüeli gerçekleştiren topluluğun diğer üyeleri gözlemlenmiş, gerekli yerlerde sorular sorulmuş, topluluğun yaşam öyküleri dinlenmiştir. *Ritüel araştırma yöntemi* (Şahin, 2008, 11) oluşturulmuştur.

Hızır Orucu etrafındaki ritüellerde 2018 Şubat ayında Varto'da katılımcı gözlemci olarak yer alınmıştır. Çalışmanın devamı ise İzmir'de 2019 yılında yukarıda yer alan ilçelerde derinlemesine görüşmeler yapılmak şartıyla veri toplanmıştır.

Toplam 65 kişiyle görüşülmüştür. Ritüelle ilgi bazı sorular sorulmuştur. Sorulara cevap veren katılımcılar bazen kendi yaşam öykülerini bazen de başkalarından duymuş oldukları yaşam öykülerini anlatmışlardır. Varto Alevi inancı içinde rüya (vizyon) ve memoratlar oldukça yaygındır. Anlatılan yaşam öyküleri içinde memorat ve rüyalarla ilgili yaşam öyküleri kaydedilmiştir. Memoratlar ve rüyalar birebir görüşme sırasında anlatılmıştır. Çalışmanın hacmini aşacağından bu memorat ve rüyalarından sadece birkaçı kullanılmıştır. Çalışma içinde bütün anlatılara yer verilmemiştir. Çalışma içinde yaşam öyküsüne yer verilen kaynak kişiler için "KK..." kısaltması kullanılmıştır. Bu kısaltma çalışmanın sonunda yer alan kaynak kişi bilgisinin başına da eklenmiştir.

Bireysel veya grup görüşmelerinde fotoğraf çekilmemiş, kamera ile görüntü alınmamış ve ses kaydı yapılmamıştır. Kaynak kişilerin istekleri doğrultusunda bazı notlar alınmıştır. Bunun sebepleri çalışmanın ilerleyen kısımlarında açıklanacaktır. Kaynak kişiler gelenekle ilgili birçok şey anlatmışlardır. Fakat anlattıkları her şeyin çalışmada kullanılmamasını istemişlerdir. Kaynak kişilerin bilgileri çalışmanın sonunda soyadlarının sadece baş harfi verilmek suretiyle yer alacaktır.

Kaynak kişiler, çalışmanın konusu hakkında bilgilendirildikten sonra yapılan görüşme aşağıdaki sorularla yönlendirilmiştir. Aşağıdaki sorular ekseninde derleme yapılmıştır. Sorulan sorular ise şunlardır:

1. Hızır Orucu⁴ ne zaman tutulur?

Bülent Akın, "Alevilikte 'Ocak': Kavramsal Çerçeve ve Tarihi Arka Plana Yeni Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2017, S. 17/2.

4 Varto Alevilerinde ocağın son ve şubatın ilk iki perşembe günü tutulan oruç için Roje Xızırı (Hızır Orucu) orucun tutulduğu ay için ise Aşma Xızırı (Hızır Ayı) ifadesi kullanılmaktadır. Çalışmada Hızır Ayı ya da Hızır Orucu ifadesi yılın herhangi bir zamanında Hızır için tutulan oruç, kesilen kurban ve verilen lokmalardan farklı olduğunu ifade etmek için kullanılmış bir ifadedir. Hızır Ayı'nda yapılan

2. Hızır Orucu kaç gün tutulur?
3. Hızır Orucu gecesı çıla (Çıra) yakılır mı, kaç çıla yakılır?
4. Hızır Cemi ne zaman yapılır, Hızır Cemi gördünüz mü?
5. Hızır'da musahip ziyaretleri yapılır mı, musahiplik cemi gördünüz mü?
6. Hızır'da kesilen kurbanın nasıl seçilir?
7. Miyaz⁵ nasıl hazırlanır ve nasıl dağıtılır?
8. Evlilik için tuzlu çörek yaptınız mı?
9. Varto'da Hızır Ayı'nda neler yapıyordunuz, İzmir'de neler yapıyorsunuz?

Yukarıdaki sorularla kaynak kişilerin ana konudan uzaklaşması engellenmeye çalışılmıştır.

1. Hızır inancı etrafında oluşan ritüeller

Latince *rit* kökünden türetilen *ritüel* kelimesi “bir şey yapmak anlamına” gelmektedir. Ritüel, inananların üzerinde uzlaştıkları simgesel anlam yükledikleri geleneksel uygulamalar olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanıma, uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin kullanılabilirdiği, sık sık tekrarlanan davranış modeli olduğu da eklenir. Yani ritüel, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş, tekrarlanmaya uygun, biçimlendirilmiş sembolik ve bedensel davranışlardır. Bu davranışlar mutlaka kendilerine mistik varlıkları ya da olağanüstü unsurları referans alırlar (Olgu, 2016, 83). Ritüel terimi birçok bilim dalında değişik anlamlarda ve içerikte kullanılmıştır. Ne anlam ifade ettiği her bilim dalındaki varsayımlara bağlıdır (Honko, 2009, 205). Zamanla bilimler ritüelleri önemsemeye başlamışlardır. Sosyoloji ve antropoloji bilimleri birer disiplin olarak teşekkül etmeye başlayınca toplum temelli yaklaşımlar etkisini artırmıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar sosyoloji ve antropoloji sahasında ritüel toplum tasarımının bir parçası olarak merkezi bir öneme sahip olmuştur. Başta Emile Durkheim olmak üzere birçok bilim insanı ritüellere önem vermiş, ritüellerin yapı ve işlevleri üzerinde durmuşlardır (Şahin, 2008, 28-40). Ritüeller genellikle işlevleri üzerinden tanımlanmıştır. Ritüel nedir, sorusundan ziyade ritüelin toplum ve bireyin hayatındaki işlevi nedir, üzerinde durulmuştur. Ritüel genellikle kutsalla bağ kurularak açıklanmıştır. Ritüel bireyin, mensup olduğu topluma aidiyetini sağlayan bağları güçlendiren ve toplumu yeniden yaratma özelliklerine sahiptir. Mutlak suretle belli ölçüde kutsallık barındıran bir yapıya sahiptir. Ağırıklı olarak ritüelin toplumsal bağı güçlendirdiği üzerinde durulmuştur. Bu tanımlarda ritüeller toplumsallaşmayı sağlayan temel yapı taşı olarak görülmüştür. Diğer tanımlarda ise ritüel ile dinî hayat arasında bağ kurulmuştur. Kutsalı içerisinde barındıran, üreten ve kolektif bir

ritüeller toplu olarak yapılan takvimsel bir ritirdir. Yılın herhangi bir gününde yapılan ise bireysel bir istek doğrultusunda yapılmış bir durumdur. İkisi birbirinden farklı durumlardır.

- 5 Miyaz/Niyaz: Geleneksel kutsal lokma. Her zaman yapılan yağlı çörek için Zazaca “bıjıka ronine” ifadesi kullanılırken niyet edilerek hazırlanan yağlı çörek için ise “miyaz” ifadesi kullanılır. Miyaz ifadesini duyan kişi onun günlük yağlı çörekten farklı olduğunu, kutsal bir amaçla dağıtılan lokma olduğunu anlar. Alevi inanç sistemi içinde özel bir yere sahip olan niyaz teriminin Varto'da geleneksel olarak miyaz şeklinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Kaynak kişilerin niyaz yerine miyaz terimi kullanmalarından dolayı çalışmamızda miyaz şeklinde kullanılmıştır. Bülent Akın; Alevilikte “Niyaz” Kavramı ve Niyaz Merkezli Ritüeller adlı çalışmada bu kavramın kökeni, kullanım alanı ve Sır dilindeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Akın'ın tespitlerine göre Niyaz kavramı ve terimi Alevi inanç sistemi içerisinde birden fazla anlam ihtiva etmektedir. Niyaz, Aleviliğin temel ibadete olan cemde gerçekleştirilen on iki hizmetten biridir. Mitik kökeni Kırklar Cemi ve Peygamber'in Miraç'ına dayanan bir ritüelledir (Akın, 2020c, 98-116).

paylaşımın konusu haline getiren ritüeller, inancın ifade edilmesine olanak sağladığı için birey ve toplum arasında kutsal bir bağ kurar. Bireyin kutsalla kurduğu bağ ve buna dayalı inanç, ritüeller sayesinde toplumsallaştırılmakta ve kolektif paylaşımın konusu haline gelmektedir. Böylece ritüeller din ile inancın toplumsal ve kültürel boyutunu tesis etmekte birinci derecede rol alan (Akın, 2017, 45) şeklinde tanımlanmaktadır.

Ritüeli inançtan daha temel bulan ve dinin sosyal boyutuyla ilişkilendiren yaklaşım biçimi Emile Durkheim tarafından formüle edilmiştir. Dini fenomenler inanç ve ritler olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. Durkheim'e göre inanç düşünceyle ilgili olup temsillerden meydana gelirken, ritler belirli eylem biçimlerinden ibarettir. Toplum dinî bir töreni kutlamak için bir araya geldiğinde kolektif bir his oluşur. Bu his bir yandan hareketlere bir düzen verirken diğer yandan kolektif bir coşku yaratır. Kolektif coşku dinî inanç ve ritleri üretir. Ritlerin temel fonksiyonu toplumun yeniden yaratılmasıdır. Ritler grubu bir arada tutma, grup içinde dayanışma sağlama gibi işlevlere sahiptir. Durkheim'e göre toplum ancak ritüeller etkili bir biçimde icra edildiği ve etkileri insan zihninde canlı kaldığı sürece bir arada kalabilir. Ritüel, kolektif ruhu oluşturan ve bireyleri kolektif bir grup halinde bir arada toplayan bir araç, fonksiyonu ise bireyleri mensup oldukları topluma bağlayan bağları güçlendirmektir (Şahin, 2008, 29-32). Ritüeller işlevlerine göre tanımlanmış ve işlevlerine göre de sınıflandırılmıştır. Arnold Van Gennep ise "The Rites of Passage" adlı çalışmasında ritüelleri Ayrılık Ritüelleri, Geçiş Ritüelleri ve Birleşme Ritüelleri şeklinde sınıflandırmıştır (Akın, 2017, 52). Lauri Honko ise ritüelleri Geçiş/Giriş Ritüelleri, Takvimsel Ritüeller ve Kriz (Yaşamsal kriz) Ritüelleri (2009, 203-215) şeklinde sınıflandırmış. Bülent Akın ise Honko'nun sınıflandırmasından hareketle Alevi cem ritüellerini sınıflandırmıştır. Akın cemleri Yola Giriş (İnisiyasyon) Ritüelleri (Cemleri), Takvimsel (Zamana Bağlı Oluşan) Ritüeller (Cemler), Kriz Ritüelleri (2020a, 237-446) şeklinde sınıflandırmıştır. Varto Alevi inancında özellikle Hızır Ayı'nda gerçekleştirilen Musahip Cemi yola giriş ritüelidir. Ocağın son, şubatın ilk iki perşembesi arasında gerçekleştirilen Hızır Cemi ise takvimsel bir ritüeldir.

İlkay Şahin "Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme" adlı doktora tezinde Katılıma Konu Olan Ritler başlığı altında ritüelleri şu şekilde sınıflandırmıştır: Geçiş Ritleri, Temizlenme ve Arınma Ritleri, İyileştiren ve Koruyan Ritler, Bağış ve Hediye Ritleri, Kutlama ve Anma Ritleri, Kutsayan Ritler, Temsil Ritleri (2008, 144-321). Bu sınıflandırmaya göre Hızır Orucu ile ilgili oluşan ritüeller bütün olarak bir başlık altında incelenememektedir. Çünkü bu ritüeller farklı yapılara sahiptir. Hızır Orucu, Geçiş Ritinin "Arada Bir Zaman Başlığı" altında incelenirken Hızır Ayı'nda yapılan Musahiplik Cemi Tarikata Giriş Riti olarak incelenir. Hızır Ayı'nda kesilen kurban ve verilen miyaz/niyaz (geleneksel lokma) Bağış ve Hediye Ritleri başlığı altında incelenemez. Hızır Ayı dışında Hızır için kesilen kurban ve verilen miyazlar ise Bağış ve Hediye Ritleri adı altında incelenebilir. Hızır Ayı'nda kesilen kurban ve dağıtılan lokma hiçbir karşılık beklenmeden yapılan ritüeldir. Bu ayın dışında yapılanlar ise gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi istenen şeyler için yapılır. İki ritüel birbirinden bu yönüyle ayrılmaktadır. Yaz aylarında özellikle Hızır'a ait olduğu kabul edilen kutsal mekânların ziyaret edilmesi, kurban kesilmesi ve lokma dağıtılması Kutlama ve Anma Ritlerinin bir alt sınıflandırması olan Kutlama ve Anmanın Özel Bir Riti: Ziyaret başlığı altında incelenirken Hızır Ayı'nda yapılan ritüeller bu başlık altında incelenmez.

Hızır Orucu ne zaman tutulur, sorusuna Varto'da yaşayan kaynak kişiler ocağın son şubatın ilk iki perşembesi şeklinde cevap vermişlerdir. İzmir'de yaşayan Vartolu Alevi genç kadınlar şubat ayı cevabını verirken İzmir'de yaşayan yaşlı kadınlar ise

Varto'dakilerle aynı cevabı vermişlerdir.

Hızır orucu kaç gün tutulur, sorusuna ise genellikle 1, 3, 5 gün tutulur şeklinde cevap vermişlerdir. Varto'daki kadınlar Hızır Ayı'nda oruç tutarken İzmir'de yaşayan kadınlar, yaşı 70 ve üstü olanlar kadınlar dışında oruç tutmadıklarını, yaşlılar ise sağlıkları elverdiği ölçüde tutmaya çalıştıklarını söylemişlerdir.

Hızır Orucu gecesi çıla (çıra) yakılır mı, kaç çıla yakılır, sorusuna ise aynı cevabı vermişlerdir. Varto'da Hızır Ayı üç perşembeden oluşur (ocağın son şubatın ilk iki perşembesi). Bu üç hafta çeşitli adlarla adlandırılmıştır. Bu adlandırmaların birbirlerine yakın olan köylerde aynı iken birbirine uzak olan köylerde farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin Onpınar, Güzeldere, Kartaldere köylerinde Hızır üç haftadan oluşur. İlk hafta Xızır-i Fekiya, ikinci hafta Xızır-i Şeyida, üçüncü hafta ise Xızır olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmanın sebebi sorulunca kaynak kişi (KK1, KK2, KK3) bu durumu şu şekilde açıkladılar. Feki ailesi bölgedeki Hormek aşiretlerinden olan Feran (Fırat) aşiretine mensup bir ailedir. Varto'ya Bingöl'ün Adaklı (Karer) ilçesinden gelmişlerdir. Hüseyin Fakı üç hafta olan Hızır Orucu'nun ilk haftasını evinden geçirmek istemiş. Orucunu tutup kurbanını kesmiş. İkinci haftayı musahibini ziyaret etmek için ayırmış, üçüncü haftayı ise pirini ziyarete gitmek için ayırmış. Bu durum onun yaşamış olduğu çevrede de kabul görmüştür. Bu yüzden ilk haftaya yani ocağın son perşembesine Feki'lerin Hızır'ı adı verilmiştir. Diğer adlandırmalar ise şöyledir:

Xızır-i Mıstıka, Xızır-i Muska, Xızır (KK4)

Xızır-i Mısaħıba, Xızır-i Mutko, Xızır (KK5)

Xızır-i Qormeçika, Xızır-i Mutka, Xızır (KK6)

Xızır-i Fekiya, Xızır-i Şeyida, Xızır (KK2, KK7)

Bütün bu adlandırmalarda ortak olan Hızır Orucu'nun üç haftalık bir süreyi kapsadığı, son haftanın yani şubatın ikinci haftasındaki perşembe günü asıl Hızır günü olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu üçlemenin Erzurum, Bingöl ve Tunceli Alevileri arasında olduğu da tespit edilmiştir. Makalenin kapsamı dışında kaldığı için bu kaynak kişilere yer verilmemiştir.

Bu üçlemelerde her perşembe gecesi çıla yakılır. Çıla temiz ve kullanılmamış kuras adı verilen beyaz bezden yapılır. Beyaz bez yağ (tereyağı, sıvı yağ, margarin vb.), bal mumu veya iç yağla ıslatılır gece karanlık çökünce temiz bir tabak içinde, gazete parçası veya bir taş üzerine koyulup yakılır. Çıla yakan kişi arkasına bakmadan orayı terk etmek zorundadır. Son perşembe günü yakılan çıla evin içinde yakılır. Yakılan odaya kimse girmez, o odanın ışığı ya sabaha kadar ya da belli bir saate kadar açık tutulur. Bu işlem ise evin kadını tarafından yapılır. Asıl amaç Hızır'ın gelip evlerini ziyaret etmesi ve hanelerini kutsamasıdır. Sabah Hızır'a ait bir iz bulma umuduyla cılanın olduğu yer iyice incelenir. Hızır için yakılan çıla evin içinde yakılırken ziyaret (şeyid) için yakılanlar ise evin köşelerinde ya da köyün içinde kutsak kabul edilen bir noktaya götürülerek yakılır. Yakılan çıla sayısı her durumda tek sayı olmak zorundadır. Bu nedenle ziyaret sayısı çift sayıya tamamlandıktan sonra bir çıla da Hızır için yakılıp sayı tek sayıya tamamlanır. Yakılan çıla sayısı 1, 3, 5, 7 şeklinde değişiklik göstermektedir. Yaygın olan ise 3 çıla yakmaktır. Üç çıla yakılırken ocakzâde⁶ olanlar ya da cem vb. dinî toplantılarda bulunanlar bu cıllaları

6 Varto'da ocakzâde terimi kullanılmamaktadır. Bunun yerine şeyid, pir ve rayber (rehber) adları kullanılmaktadır. Seyyidlerin ya da pirlerin soyu On İki İmam yani Ehl-i Beyt'e dayanmaktadır. Ocaklar Baba Mansur (Bamaşuruç), Kureşan (kureşij) ve Dewreş Beyaz (Dewreş gewr)'dir.

“Allah, Muhammet, Ali” şeklinde adlandırırken hiç cem görmemiş ve ocakzâde olmayan kişiler ise böyle bir adlandırma yapmadan “Biz büyüklerimizden böyle gördük.” şeklinde cevap vermişlerdir.

Varto Alevi köylerinde çıla yakma geleneği halen devam etmektedir. Bazı kadınlar eski usul çıla yakarken bazı kadınlar ise beyaz mum yakmaktadır. Ekonomik iyileşme geleneksel malzemenin değişmesine sebep olmuştur. İzmir’deki bazı kadınlar ise çıla yakamadıklarından sabaha kadar ya da belli bir saate kadar kullanmadıkları temiz bir odanın ışığını açık bırakma şeklinde geleneği devam ettirme yoluna gitmişlerdir. Gelenek şartlara ve zaman göre değişim göstermiştir. Çıladan muma, mumdan elektrige şeklinde bir değişim meydana gelmiştir. Çıla yakan da mum yakan da elektrik yakan da sabah uyandığında Hızır’ın gelip gelmediğini kontrol eder.

Hızır Cemi ne zaman yapılır, Hızır Cemi’ne katıldınız mı, sorularına Varto’da ve İzmir’de yaşayan Alevi kadınların hepsi aynı cevabı vermişlerdir. Hızır Cemi’nin şubatin ikinci haftası, perşembe gecesi yapıldığını söylemişlerdir. Varto’da, Hızır Cemi eskiden pirlerin evinde perşembe gecesi bütün köy halkının katılımıyla yapılmış. Bu ceme çevre köylerden gelen köylüler de katılabilirlermiş. Her köyde pir ya da rayber olmadığından cemin yapıldığı köylere insanlar lokmalarını alıp giderlermiş. Ocakzâde olan kaynak kişiler dışında kalan diğer kaynak kişiler Varto’da 12 hizmetli bir cem görmediklerini söylemişlerdir. Hızır gecesi bütün köylü lokmasını alıp pirin evine gider, kapıdan girer girmez bütün ev halkı pirin didarında ayaklarını mühürleyip lokmaları için lokma duasını aldıktan sonra niyaz edip yerine geçer. Bütün köy halkı toplandıktan sonra pir dua eder. Dua faslı bittikten sonra getirilen lokmalar bölüştürülür. Bir kısmı orada yenilirken bir kısmı da köylüler tarafından alınıp evlerine götürülür. İzmir’de yaşayan Vartolu kadınlar ise Hızır gecesi cem⁷ evlerine gidip oradaki toplulukla birlikte cem ayinine katılırlar. Ocakzâde olan kaynak kişiler (KK8, KK9, KK1) ise Varto’da 12 hizmetli cem (pir, rehber, gözcü, delilci, âşık, süpürgeci, sakka, kurbancı, pervane, peyikçi, meydan ve kapıcı) gördüklerini, bu cemlerin evlerinde yapıldığını söylemişlerdir. Bu cemlerin bazıları aynı zamanda zâkir olan⁸ pirler tarafından yönetilirken bazıları ise zâkir olmayan ama yanında cem zâkiri bulunan ocakzâdelerle yürütülmüştür.

Varto’da Hızır Ay’ında gerçekleştirilen ritüellerden biri de musahipliktir. Musahiplik⁹, Varto Alevileri arasında en kutsal görülen ritüeldir. Yılın herhangi bir

7 Alevilikte cem için bk. Yusuf Ziya Yörükân “Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar” Ötüken Neşriyat, 2006; Mehmet Eröz “Türkiye’de Alevilik Bektaşılık” Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990; Mehmet Yaman “Alevilikte Cem” Can Yayınları, 2003; Fuat Bozkurt “Aleviliğin Toplumsal Boyutları” Tekin Yayınları, 1993; Mehmet Ersal “Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çubuk Havzası Örneği. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları 2016; Halil İbrahim Şahin “Çepniler Tarih İnanış ve Halkbilimi” Altınpost Yayınları, 2013; Nilgün Çıblak Coşkun “Anadolu Alevilerinde Cemler ve Bu Cemlerin Sosyokültürel Hayattaki İşlevleri” Folklor/Edebiyat Dergisi, C. 20, 2014, S. 78.

8 Zâkirlik için bk. Mehmet Ersal “Alevî Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 2009, S.1; Mehmet Ersal, *Alevi Cem Zâkirliği*, Barış Kitap, 2019; Bülent Akın, *Zâkirlik Geleneğinin Değişen Yaratım ve İcra Ortamı Zâkirlikten Âşıklığa Âşık Niyazi*, Barış Kitap, 2016; Bülent Akın, “Kültürel Belleğin Kutsal Taşıyıcıları: Alevi Cem Zâkirleri”, *UHAD*, 2019, S. 3; Nilgün Çıblak Coşkun “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Âşık-Zâkir İlişkisi: Sivashî Âşık Ummanî Örneği”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 14; Necdet Kurt “Alevi Erkânında Zakir ve Bağlama”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşılık Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı*, 2018.

9 Musahiplik, ahiret kardeşliği için bk. Fuat Bozkurt (haz.), *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Kapı Yayınları, 2013; Irène Mëlikoff (2015), *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları; Mehmet Ersal “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik” *Turkish Studies*, 2011, 6/1, 1058-1083; Harun Yıldız “Alevi/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, *Uluslararası Bektaşilik*

gününde musahip olunabilir. Fakat musahipler Hızır Ayı'nda pirin karşısına çıkıp pirin duasını alırlar. Varto Alevilerinde musahiplik ile ilgili ritüeller Hızır Ayı'nda icra edilmektedir. Hızır Orucu üç haftalık bir süreyi kapsamaktadır. Musahip olmaya karar veren canlar kurbanını veya lokmasını alıp pirin evine giderler. Pir musahipler için dua eder ve onların musahip olmasını onaylar. Bazı durumlarda ise pir musahip olmaya karar veren canların evine gelir, kurban kesilir ve bu ceme sadece musahip olanların aileleri katılır. KK8, evlerinde musahip cemi yapıldığını, musahiplere tek kefen¹⁰ giydirildiğini söylemiştir. Musahiplik şartları oldukça ağır bir kardeşlik kurumudur. Aile bireylerinden önce gelir. Günümüzde ise insanların pirden dua almadan musahip oldukları tespit edilmiştir. Musahipliğin en kabul görüleni iki evli çiftin kefenden geçerek yaptığı şeklidir.

Varto Alevilerinde Hızır Orucu'nun ilk haftasında musahipler birbirlerini ziyaret eder. Her yıl sırayla bir musahip diğerinin evine gider. Miyazını pişiren musahip perşembe gecesi miyazı ve ev halkı için hazırlamış olduğu hediyelerle musahibinin evine gider. Kendisi için hazırlanmış yemeği yer. Gece evine dönen musahip için ev sahibi olan musahip hazırlamış olduğu hediyelerle birlikte musahibinin getirmiş olduğu miyazı ikiye bölüp yarısını musahibine geri verir. Böylece bir miyaz ikiye bölünmüş olur. Ya da ev sahibi musahip kendi yapmış olduğu miyazın tamamını misafirine verir. Varto Alevi köylerinde musahip olan aileler bu geleneği halen devam ettirmektedirler. İzmir'de yaşayan Vartolu Alevilerin çoğu bu geleneği yürütmemektedir.

Musahiplik, Alevilerin yerine getirmesi gereken yedi farzdan biridir. Musahiplik bağı güçlü bir bağıdır. Musahipler kardeş sayıldığından onların çocukları birbirleriyle evlenemezler. Her erkek evlenmeden önce musahip olmak zorundadır. Musahipler her anlamda birbirinin dengi olmalıdır (Melikoff, 2015, 83-93). Varto Alevilerinde musahip seçimi çeşitlilik göstermektedir. En yaygın olan musahip seçme şekli iki kişinin birbirlerini sevmiş olmasıdır. Birbirini seven canlar musahip olmaya karar verirler. Durumu aileleriyle paylaşırlar ve musahip olurlar. Varto Alevilerinde rüya oldukça önemli bir olgudur. Bazı rüyaların vizyonlar gibi ilahi mesaj taşıdıklarına inanılır. Musahip seçmenin bir diğer şekli ise ilahi mesaj içerdiğine inanılan rüyanın görülmesinden sonra olur. Rüyaı gören kişi lokmasını alıp musahip olmak istediği ailenin evine gider. Rüyasını aile ile paylaşır ve genellikle bu rüya sonucunda iki aile musahip olmaya karar verirler (KK3). Buyruklarda ve uygulamalarda musahip olmanın belli şartları vardır. Bu şartlardan biri evli olmadır. Sözlü gelenekte de bunun örneklerine rastlanmaktadır. Davut Sulari'nin "Bu Yola Talip Ol Bağlandın İse" adlı

Alevilik Sempozyumu I, (28-30 Ekim 2005), Isparta, 2005; Halil İbrahim Bulut "Alevi-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak 'Musahiplik'" Türk Kültür ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, 2013, 65, 101- 118; Cenksu Üçer, Alevilikte Musahiplik, Araştırma Yayınları, 2015; Yılmaz Soyyer, Sosyolojik Açından Alevî Bektaşî Geleneği, Seyran Kitap, 1996.

- 10 *Erkâna Yatma-İhrama Girme: Parmak çatma inanç pratiği son bulunca rehber talipleri "erkâna yatırır". Yaşa göre ilk erkek talip sağ omzunun üzerine seccade üzerine yatar. Onun arkasına diğer musahip olacak çiftin eşi ilk yatan talibin ayağına beline ve başına niyaz etikten sonra aynı pozisyonda yatar. Aynı inanç pratiklerini tekrar ederek diğer talipler de yatar. Rehber de seccadenin dışına aynı şekilde ayrı yatar. Erkâna yatan taliplerin üstlerine beyaz kumaş serilir. Bu kumaşa "ihram" veya "kefen" denir. Yatış pozisyonu da ölünün kabre yatırılış pozisyonuna benzer. Kefen ve yatış pozisyonunda ölüme bir gönderme vardır. Bu iki adlandırmada inanç pratiğine yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır. Birinci anlam musahiplilere "hacı" denmesinden kaynaklanmaktadır. Bu hizmet manevi bir hacdir. İkinci ise bu ritüelde ölüp yeniden dirilmektir. Asıl hayata bir geçiştir. Yaşlı taliplere kaç yaşındasın sorusuna yöneltiltiğinizde ikrar-musahip yaşını söylerler. İnanca göre musahip olduktan sonra kırk defa dede huzurunda görülen talip bu dünyada cenneti bulmuştur. Bu sebeple musahip olmadan önceki hayatlarını saymazlar. Sırta vakıf olduktan sonraki yaş esas yaşıdır. Asıl hayat "sır-ı babullah"tan sonraki hayattır (Ersal, 2011,1098).*

şiiirinde (Bu şiiir birçok sanatçı tarafından seslendirilmiştir.) yola girmenin şartlarından biri olan musahipliğin evli olma şartı şu şekilde anlatılmıştır:

...

Müşahibini al durasın dara

Dört başın mamur et, olma mudara

Müminler fakirdir değil fukara

Bu hakkın ceminde cevlan eylesin (Tekin, 2013,160).

Evlilik öncesi musahip olma, geleneğin zayıfladığı veya çeşitli sebeplerden uygulanmadığı (kent ortamlarında gibi) durumlarda ortaya çıktığı görülmektedir.¹¹

Musahiplik bir geçiş ritüelidir. Musahiplik kutsal bir bağ olarak kabul edilir ve şartlarına uyulmaya çalışılır. Lauri Honko ritüelleri sınıflandırırken geçiş/giriş ritüelleri için bu ritüellerin kişi merkezli olduğunu söyler. Kişinin durumunda meydana gelen değişiklik onun öncelikli dürtüsünü gösterir. Bu ritüeller tekrarı olmayan ritlerdir, çünkü kişi bunları hayatında bir kere tecrübe eder. Bunlar önceden tahmin edilen ritlerdir. Bunların gerçekleştirilmesi için önceden hazırlanması muhtemeldir (2009, 206-207). Musahip olan canlar artık yeni bir statü ve statünün getirmiş olduğu sorumluluktan dolayı bir statüden diğerine geçmişlerdir. Musahip olmakla kutsal bir kimlik kazanmışlardır. Varto Alevilerinde musahibi ölen kişi, bir daha başka biriyle musahip olmaz. Honko'nun de belirttiği gibi bu ritüelin tekrarı yoktur.

Hızır Ayı'nda¹² kurban nasıl seçilir, sorusuna geçmeden önce kurban ve kurban çeşitleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Kurban sözcüğünün aslı Aremice'dir. Aremice'de *korban* şeklinde kullanılan bu kelime Arapçaya oradan da dilimize geçmiştir. Kurban, dinsel ya da kutsal amaçlarla sembolik bir sununun yok edilmesini içeren eylemdir. Açıklayıcı teoriye göre kurban, bugün ya da gelecekte Tanrının lütfunu kazanmak için O'na sunulan bir hediyedir. Kefaret teorisi kurbanı, işlenmiş bir suç ya da günah karşılığı doğaüstü güce bu suçu ya da günahın kefareti ödeme, onun gönlünü almak amacıyla kurbancının ölümünü sembolize edecek hayvanları kurban etmeye dayanır. Kutsallaşma teorisi kurbanı, kurbancının kurban hilesi ile bir tür kutsallığa ulaşması anlamında kabul eder (Erginer, 1997,15-18). Kurban, doğaüstü kudretlerle barışıklık sağlama, onlara teşekkür etme ve onlardan bir şeyler istemek için sunulur (Örnek, 1971, 87). İnsanlar kutsal olarak kabul ettikleri doğaüstü güç için hemen hemen her şeyi kurban materyali olarak sunmuşlardır. Bu materyaller canlı ve cansız olabilir. Canlı olanlar için kanlı, cansız olan olanlar için kansız kurban terimi kullanılmaktadır.

Kanlı kurban, insan ya da hayvan vücudundaki kanın şu ya da bu biçimde doğaüstü tasarım adına aktılmasıdır (Erginer, 1997,139). Gürbüz Erginer Anadolu'daki kurbanları şu şekilde sınıflandırmıştır: Periyodik kurbanlar; adaklık kurbanlar; şölenlik ve törenlik kurbanlar. Her yıl periyodik olarak gerçekleştirilen, dinsel anlamda önemli kabul edilen, bu nedenle de kurban sunularak anımsanan bir olgu adına eylemde bulunma çevresinde Anadolu'da oluşan kurban ritüeline periyodik kurban denir. Muharrem ayında kesilen kurban bu gruba girer (1997, 169-170). Varto'da Hızır Ay'ında kesilen kurban periyodik kurban grubuna girer. Anadolu'da düğün, sünnet, yolcu uğurlama veya karşılama, resmî törenlerde; Alevi-Bektaşî topluluklarının

11 Daha fazla bilgi için bk. Fuat Bozkurt, Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013; Sefer Aytekin, Buyruk, Ankara: Emek Basım Yayınevi, 1958.

12 Hızır Nebi Bayramı için bkz. Irène Mèlikoff (2015), *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin, Demos Yay.

Görgü, İkrar ve Musahip Kurban'larını ise şölenlik ve törenlik kurbanlar grubuna girmektedir (Erginer, 1997, 170). Kurban kadar kurbanın seçilmesi de farklılık göstermektedir.

Varto Alevileri Hızır için kurban keserken ya önceden belirlemiş oldukları bir hayvanı keserler ya da Hızır günü ahırın kapısını açarken kapıdan çıkan ilk hayvanı keserler. İkinci durum en yaygın olan durumdur. Kurban seçerken cinsiyet ayrımı yapmazlar. Kapıyı açınca gelen ilk hayvanın aslında seçilmiş bir hayvan olduğuna inanılır. Ocak-şubat ayı hayvanların hamile olduğu bir aydır. Buna rağmen bugüne kadar Hızır için kesilen hiçbir hayvanın hamile olmadığı kaynak kişilerce söylenmiştir. Hamile veya hasta hayvanın kapıdan ilk çıkan olmayacağına inanılmıştır. Eğer hamile veya hasta bir hayvan gelirse bu hayvan kurban edilmez ahıra geri sokulur. Bazı hayvanlar ise görülen rüyaya göre seçilir. Sefer Y. (85 yaşında)¹³ rüyasında düvesinin Hızır kurbanı olduğunu görür. Bu rüyayı gördükten sonra düveyi kurban olarak keser ve etini bütün köye dağıtır.

Kaynak kişilerden Ocakzâde olan KK9 çocukken cem sırasında tavuk kesildiğini söylemiştir. Horoz aslında Cebrail kurbanıdır. Mehmet Ersal (2011, 1093;1095) Alevi inanç sisteminde Cebrail'e farklı anlamlar yüklendiğini söyler. Cebrail, iki ayaklı kurbana (horoz veya tavuk) verilen addır. Cebrail¹⁴ Miraç hadisesinde Hz. Muhammed'e rehberlik eden melektir. Bu sebepten Alevi ritüelinde Cebrail adına da kurban kesilir. Günümüzde Varto Alevilerinde horoz, tavuk vb. hiçbir kümes hayvanı ne cemde kurban olarak kesilir ne de adak olarak adanır. Bu kurban ritüeli unutulmaya yüz tutmuştur. Kaynak kişiden alınan bilgiler bu bakımdan son derece önemlidir. Serkan Köse (2017, 158) musahiplik cemlerinin var olmasını sağlayan unsurun kurban ritüeli olduğunu söyler. Ona göre kurban ritüeli cem erkânından çıkarıldığı zaman cemin işleyiş mekanizması durur ve inanç sekteye uğrar. Alevi inanç sisteminde temel cemler icra edilmediği zaman diğer cem erkânlarının da bir anlamı kalmaz. Bu tespitin doğru olduğu kanaatindeyiz. Varto Alevi inanç sisteminde cemler yapılmamaya başlayınca musahiplik için ikrar alma, musahip cemi yapma ve musahip kurbanı kesme ritüelleri de yapılmaz olmuş.

Kutsal zamanlarda hazırlanan yağlı çöreğe miyaz denir. Miyaz; kurban, lokma için dağıtılan veya verilen her şeyden farklıdır. Miyaz; un, su, tereyağı, süt, yoğurt katılarak pişirilen ketenin büyük hali olan geleneksel lokmadır. Normal zamanlarda bu malzemelerle yapılan çöreğe yağlı çörek (bıjıka ronine) denir. Kutsal bir amaç için yapılana ise miyaz denir. Miyaz aslında kansız kurbandır. Hızır Ayı'nda yakılan çıla da kansız kurbandır.

Kansız kurban, kan taşıyan kurban objesinin kanının akıtılmadan sunulması; kurbanlık süt şarap, bira vb. alkollü alkolsüz sıvıların; kimi bitkilerin, çeşitli yiyecek, içecek ya da eşyanın bir biçimde doğaüstü tasarıma sunulması olgusunu içerir (Erginer, 1997,139-140). Kurban olarak sunulan cansız maddeler; kumaşlar, değerli taşlar, silahlar ve para olabilir (Öztürk, 1996, 14-15). Miyaz kansız kurban olarak sunulan bir yiyecektir. Miyazın yapılırken, bölüştürülürken ve dağıtılırken bazı ritüeller gerçekleştirilir.

¹³ Sefer Y. 85 yaşında okuma-yazma bilmeyen tek erkek kaynak kişidir. Çalışmanın sonundaki kaynak kişi listesinde yer almamaktadır.

¹⁴ Cebrail, Alevi tasavvuf anlayışında belirli bir olgunluğa ulaşmış nurlanmış aklı sembolize eder. Cebrail, İslam tasavvufunda el-Aklü'l-ekrem, el-Aklü'l-fa'âl ve Vahîbü's-suver unvanlarıyla anılır (Akin, 2020b, 175).

Öncelikle miyaz, evin hanımı tarafından yapılır. Genellikle miyaz yapan kadın oruçludur. Oruç bu miyazla açılır. Miyaz önce ikiye bölünür daha sonra parçalara ayrılır. Kapı komşulara ve yolda karşılaşılan herkese verilir. Bazı kaynak kişilere göre en az yedi eve dağıtılmalı, bazılarına göre ise böyle bir zorunluluk yoktur (KK10). Miyaz dağıtılırken yakın yerlerde kutsal bir mekân varsa onun üzerine de bir parça miyaz bırakılır. Ayrıca kurt, kuş yesin diye ayakaltında kalmayacak şekilde bazı noktalara da miyaz bırakılır (KK7).

Varto Alevilerinde eskiden yaygın olan bir diğer inanç ise unun kutsanması inancıdır. Bir gece önce miyaz pişirilecek un elenir. Hiç el değmeden unun içinde olduğu leğen insanların sık sık girip çıkmadığı bir odaya genellikle kilere veya ambar odasına bırakılır. Un, ertesi gün alınmak üzere dualarla oraya bırakılır. Bu, Hızır'ın eve gelip gelmediğini anlamak için yapılır. Eğer Hızır eve gelmişse unun üzerinde geldiğine dair işaret olur. Asıl istenen şey ise evin, hanenin, kilerin kutsanmasıdır. Ertesi gün un iyice kontrol edilir. Herhangi bir iz bulunmasa da bu un miyaz yapılır (KK5). Herkes tarafından bilinen fakat çok az kişi tarafından uygulanan bu ritüel unutulmak üzeredir.

Miyaz evlilik için de kullanılmaktadır. Hızır Ayı'nda yapılan bu miyazı alan genç kızlar onu yüksek bir yere bırakırlar. Kargalar miyazı alıp hangi evin üzerine konarsa o evden biriyle evlenecekleri inancı oldukça yaygın bir inançtır. Eğer karga lokmayı alıp uzak bir yere ve yöne doğru giderse miyazı bırakan kız evleneceği kişinin kendi köyünden biri olmayacağına karganın gittiği yönde yaşayan biri olacağına inanır. Bu birçok genç kız tarafından denenmiştir. Kaynak kişilerin hepsi genç kızken yapmış oldukları bu ritüelin hep doğru sonuçlandığını söylemişlerdir. Aynı şekilde Hızır günü tuzlu miyaz yapılır. Genç kızlar talihlerini öğrenmek için tuzlu miyaz yaparlar. Bu miyazdan yiyen genç kız su içmeden uyur. Rüyasında ona her kim ki su verirse onunla evleneceğine inanılır.

Rüya ve memorat¹⁵ ile ilgili birçok anlatı tespit edilmiştir. Gölyayla (Kuzık) ve Beşikkaya (Muska) köylerinde Vartolu Aleviler tarafından ziyaret edilen iki kutsal

15 Halk inancı ve halk inancı hikâyeleri üzerinde çalışma yapan bilim adamlarından biri Otto Behr'dir. Behr'e göre halk inancı, kilise tarafından belirlenmiş dinî sistemin dışında kalan doğaüstü varlıklar, kehanetler ve büyü hakkındaki fikirlerdir. Bu fikirler bir veya daha fazla halk inancı ögesinden oluşur. Halk inancının iletişimi, genellikle halk inancı hikâyeleri şekline bürünerek ortaya çıkar. Bunlar, halk inancı öğelerinin gerçekten meydana geldiği iddia edilen belirli olaylar bağlamında ortaya çıkan hikâyelerdir (Behr, 2018, 302). Memorat, halk edebiyatı nesir anlatı geleneği içerisinde yer alan türlerle eklenmiş yeni bir türdür. 1934 yılında Avrupa'da terminolojiye dahil edilmiştir. 1970'lerden itibaren ise Amerika'da halkbilimcilerin üzerinde tartıştığı bir sorun haline gelmiştir. Bu kavram Carl Wilhelm von Sydow tarafında ortaya atılmıştır. Siyasi, sosyal ve ideolojik sebeplerden dolayı uzun süre halkbiliminin disipliner yaklaşımına muhatap olmayan, dışlanan ve hatta hor görülen bu anlatı türü 20.yüzyılın başlarında literatüre dahil edilmiştir. Von Sydow memorat'ı "*insanların şahsi olarak tecrübe ettiği, bu tecrübelerin unutulmaz ve dikkate değer olarak düşündükleri ve bunları nasıl tecrübe ettiklerini tasarladıkları*" şeklinde tanımlamıştır. Lutz Röhrich memoratı efsanenin ilk/ön aşaması olarak görmektedir. Röhrich memoratı; bir olay tecrübe sahibi birisi tarafından aktarılyorsa ve anlatı henüz formlaşmamış ve hayali [ögelerle] bir şekilde genişlememiş ve henüz büyük geleneğin özelliklerine sahip değilse", şeklinde tanımlamıştır (Hallaç, 2018, 181-182;186; 192). Bir memorat zaman içinde bir efsaneye dönüşebilir. Doğaüstü bir deneyimin heyecan verici bir anlatımı, bir bölgeden diğerine yayıldığında şematik hale gelir. Bu ürün orijinal tecrübeye artık yakın olmasa da yine de bir yerin inanç geleneği ve memorat geleneği ile uyum içinde kalabilir. İşte o zaman bu, halk inancının oldukça önemli bir yansıtıcısı olarak değerli olan inanç efsanesi olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte, genel olarak efsaneler, memoratlarla karşılaştırıldığında ikincil bir kaynaktır. Pek çok efsane, sahip olduğu etkili fantezi motifleri ve öyküleme kıymeti vasıtasıyla korunmuştur. Bunlar bazen fabulatlar, bazen de eğlence efsaneleri olarak adlandırılabilir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, aynı efsane bir bölgede fabulat fonksiyonunda ve başka bir bölgede ise bir inanç efsanesi olarak görünebilir (Honko, 2018, 117).

mekân mevcuttur. Bu mekânlarda birer oda inşa edilmiştir. Burada bu yapıları inşa eden kişiler gördükleri rüya üzerine bu işe girişmişlerdir. Hızır'ı gördüklerine dair birçok kişisel anlatı tespit edilmiştir. Özkul Çobanoğlu memoratı, '*tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye*' (Çobanoğlu, 2003, 21) şeklinde tanımlamıştır. Çobanoğlu'nun tanımında baskın olan unsur olayın olağanüstülük içeren şahsi bir hikâye oluşudur. Ahmet Tacetdin Hallaç memorat ise şu şekildedir:

Memorat; birinci şahıstan başlayarak intikal zinciri ne kadar uzun olursa olsun tecrübe sahibinin anlatıcı ve dinleyici arasındaki iletişimde muayyen olduğu, gerek resmî gerekse halk dili oldun, en azından bir inanç ögesini konu edinen, bu inancı destekleyen, inanca kanıt sunan ve bu sayede arka planda daima geleneği, geleneksel motifleri barındıran, icrasında muayyen zaman, mekân ve icracının zorunlu olmadığı, her birey tarafından anlatılabilen, gerek grup etkileşimi içerisinde gerekse görsel, işitsel ve yazılı şekillerse ortaya çıkan ve inandırma motivasyonu yüksek olan nesir anlatılardır (2018, 206).

Hallaç'ın tanımında ise baskın olan unsur, anlatıcının belli olması, anlatının inanç unsuru barındırması ve geleneksel olması öne çıkmaktadır. Kısaca toparlamak gerekirse memorat; kutsallık içeren inanç anıdır. Burada buna bizzat şahit olmuş ya da şahit olan birinden aktarılan kutsal bir anlatı vardır. Böylesi kutsal bir anlatı memorattır (Yalçınkaya, 2021, 162). Çalışma sırasında kaynak kişilerden dinlenen Hızır ile ilgili birçok anlatının memorat olduğu tespit edilmiştir. Bunlar birer kutsal anlatıdır.

Lauri Honko bu anlatıları yorumlanmamış olanları için numen, yorumlanmış olanları için memorat ifadesini kullanılmıştır.

Hızlı bir şekilde ortadan kaybolma ve kar üzerinde izlerin olmaması, söz konusu olan yaratığın oradan gelip geçen bir kimsenin olma ihtimalini ortadan kaldıran doğüstü bir kıstastır. Böylece adamın aklına gelenek tarafından sunulan açıklayıcı modeller gelmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta ise böyle bir tecrübenin yaşanıldığı esnada kişi, genellikle gördüğü yaratığın ne olduğunu henüz bilmemektedir. Belki de hayal gibi gördüğü şeyin doğüstü olduğuna hâlihazırda ikna olmuştur ama henüz yorumlama gerçekleşmemiştir. Henüz kesin bir görüntüye sahip olmayan bu tür doğüstü varlıklar "numen" olarak adlandırılabilir. Bu arada, bu terimi kullanmak gereklidir; çünkü herhangi bir nedenden ötürü, birçok doğüstü tecrübeye geleneklerden gelen açıklayıcı bir model bulunamaz ve doğüstü tecrübe "numen" aşamasında kalır. Yorumlama, genellikle sadece daha sonra konu üzerinde yapılan düşüncelerin sonucu olarak ortaya çıkar. Bir kimsenin hatıra deposu doğüstü tecrübeleri biriktirebilir, bu doğüstü tecrübelerin anlamı haftalar ve hatta belki aylar sonra belirginleşir (2018, 121).

Küçüktepe (Hemuq) köyünde Hızır gecesinde köylüler cem yaparken evin gelini soba külünü atmak için dışarı çıkar. Gelin tipinin bir yumak şeklinde hızla eve doğru geldiğini görür, bir tuhafık olduğunu sezer ve korkup içeri kaçır. Gelin kapıyı kapattığı an evin duvarları gümbürder. Cem yapan insanlar ne olduğunu anlamazlar ve korkup dışarı kaçarlar. Dışarı çıktıklarında ortalığın sakin olduğunu görürler. Daha sonra evin duvarında nal izlerinin olduğunu fark edince cemlerinin Hızır tarafından ziyaret edildiğini anlarlar. O gece kurbanlar kesilir ve sabaha kadar cem devam eder (KK7). Bu olayı anlatan kaynak kişi olayın kendi görüşünün başından geçtiğini söylemektedir. Her şey aniden olur. Evin gelini ve içerdeki köylüler ilk başta ne olduğunu anlayamazlar. Olay zamanla çözülür. Bir diğer anlatının kaynak kişisi KK11 ve KK12'dir. İki kardeş ilkokuldayken bir köyden diğer bir köye giderler yolları dar ormanlık bir boğazdan geçer. Aniden karşlarına yaşlı bir adam çıkar. KK11 kız kardeşine onun Hızır olduğunu ve yanına gitmek istediğini söyler. Kız

kardeşi korktuğu için gitmesini istemez. Onlar aralarında gidip gitmeme konusunda tartışmaya başlarken adamın aniden ortadan kaybolduğunu fark ederler. KK11, onun Hızır olduğunu diretir, kız kardeşi ise olmadığını söyler. Kız kardeşler köye gelirken yolları KK13 tarafından kesilir. KK13, KK11'e yolda kimi gördüklerini sorar. KK11 söylemek istemez. KK13 onların bir adam gördüklerini ve tam olarak nerede gördüklerini sorar sonra da gördüklerinin Hızır olduğunu söyler. KK13 Dewreş Beyaz olacağına mensup bir ocakzâdedir. Daha önce gördüklerinden emin olmama durumu numen iken yorumlandıktan sonra memorat olmuştur. Buna benzer birçok anlatı tespit edilmiştir. Çalışmanın hacmini aşacağından bu iki örnekle yetinilmiştir.

Varto'da Hızır Ayı'nda yaptığınız ritüellerden hangilerini İzmir'de yapıyorsunuz, sorusuna İzmir'de yaşayan kadınların (yaşlı kadınlar dışında 70-90) çoğu sadece miyaz yapıp lokma dağıttıklarını söylemişlerdir. Yaşlı kadınlar ve ocakzâdeler ise oruç tuttıklarını ve miyaz yaptıklarını söylemişlerdir. Kaynak kişilerin bu ritüelleri yapamadıkları/yapamadıkları için mutsuz oldukları, geleneği devam ettiremedikleri için kısmen suçluluk duygusu içinde oldukları gözlemlenmiştir. Max Gluckman ritüel katılımcıların mutluluğunu etkiler, onları korur ve mutlu eder. Mischa Titev takvimsel riti, kolektif kimliğin güvencesi olarak görür. Lauri Honko'ya göre takvimsel ritler, toplumlar, farklılıklarını yitirdiklerinde ya da eski yaşayış şekillerinde radikal değişiklikler yaptıklarında kaybolma eğilimi gösterirler (2009, 207). Varto'da yaşayan Alevilerin inanç sisteminde ve ritüellerinde unutulma, zayıflama veya kaybolma riski İzmir'de yaşayan Vartolu Alevilerdeki kadar değildir. İzmir'de yaşayan Vartolu kadınların bu durumun farkında olduğu gözlenmiştir.

2. Göçün ritüeller üzerindeki etkisi

Göç bir kişinin ya da bir grubun bulunduğu yeri terk etmesi anlamına gelir. Göç geçmişi eskiye dayanan bir olgudur. İnsanların ve toplumların hayatını etkileyen bu olgu birçok araştırmaya konu olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu göçle ilgili bazı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Göç olgusu oldukça kapsamlıdır. Konunun derinliği çalışmanın kapsamını aşacağından bu olgunun sadece konumuzu ilgilendiren kısmını ele alınmıştır.

Göç ile ilgili kuramsal yaklaşımlar tüm dünyada 19. yüzyıldan itibaren ivme kazanmıştır. Bu kuramlar göç sürecinin temel tarihsel seyri ve geçirdiği dönüşümlerle örtüşecek biçimde kuramsal yaklaşımları geliştirmiştir. 19. yüzyılın başında tek etkenli ve genellemeci kuramsal yaklaşımla göç eylemi analiz edilirken 20. yüzyılda çeşitli kavram ve varsayımlar kullanılarak göçmenlerin bulundukları toplumla ilişkileri ve bütünleşme biçimlerinin kuramsal yaklaşımların merkezine çekilmeye başladığı görülmektedir. Göç teorileri iki temel kategori altında değerlendirilmiştir. Birincisini göç sürecinin sebep ve sonuç ilişkilerine dayalı olarak ekonomik, demografik ve coğrafik değişkenlere bağlı analiz eden yaklaşım biçimleri oluşturmaktadır. İkincisini ise göçmenlerin göç ettikleri ülkeyle olan sosyo-kültürel ilişkilerini, organizasyon biçimlerini analiz eden ve büyük ölçüde göç alan ülkenin politikalarını sosyal yaşamla örtüşme oranını açığa çıkarmayı hedefleyen yaklaşım biçimleri oluşturmuştur (Şahin, 2008, 20-21). Varto Alevileri çoğunlukla İstanbul, İzmir, Mersin başta olmak üzere ekonomik şartları daha iyi olan büyük şehirlere göç etmişlerdir. Göçlerindeki en temel etkenin ekonomik sebepli olduğu tespit edilmiştir. Büyük şehirlere daha iyi şartlarda yaşamak ve sosyal refahtan faydalanmak için göç etmişlerdir. İlk toplu göç 1966 depreminden sonra yaşanmıştır. Yaşanılan barınma problemi göçün coğrafik sebebi olarak değerlendirilirken yoksulluk ise ekonomik sebep olarak değerlendirilebilir.

1966 Varto Depremi'nden¹⁶ sonra toplu göç okul çağındaki çocukların devlet tarafından alınıp eğitim için başka şehirlerdeki yatılı okullara götürülmesi şeklinde olmuştur. Daha sonraki göçler ise genellikle ailelerin çocuklarının daha iyi eğitim alması için meydana gelmiştir. Eğitim için yapılan en büyük göç ise 1990-1995 yılları arasında yaşanmıştır. Bölgede yaşanan olaylar sonucunda birçok köy okulu kapatılmıştır. Ailelerin çocuklarıyla beraber toplu olarak yapmış oldukları en büyük göç bu yıllar arasında olmuştur. Bu toplu göçler sosyo-kültürel anlamda göç edenleri derinden etkilemiştir. Göçün etkilerini İzmir'e göç eden Alevi topluluğuna ait bireylerin yaşamlarında görmek mümkündür. Varto'dan İzmir'e göç eden Aleviler için bu durum bir iç göçtür. Yeni sosyo-kültürel ortama uyum sağlama farklı şekillerde olmuştur. İlk göç edenlerin tutumu yeni ortama uyum sağlama yönünde olmuştur.

Sosyal kimlik teorisine göre sosyal imkânları sınırlı olan gruplar iyileştirilmiş bir sosyal statüye sahip olmak ya da devam ettirebilmek için kendi kültürel özelliklerini ve tanımlayıcılarını değiştirmek pahasına hâkim gruba dâhil olma eğilimindedir. Bu tür bir geçiş asimile olmanın bir çeşidi olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2008, 26-27). Varto Alevileri, Varto'ya tarihi tam olarak bilinmemesine rağmen tahmini olarak Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasında yaşanan Çaldıran Savaşı'ndan¹⁷ sonra göç ettikleri düşünülmektedir. Varto'ya göç eden Aleviler göç etmiş oldukları yerdeki hâkim kültüre uyum sağlamak için çaba sarf etmemişlerdir. Hâkim kültürü reddedip kendi kültürlerini devam ettirmişlerdir. Gordon bu tavrı *ayrılma* olarak tanımlamıştır. Bunu sağlayan durum ise coğrafik olarak yerleştikleri yer ve konuştukları dildir. Coğrafik olarak dağlık bir bölgeye yerleşen Varto Alevileri aynı zamanda Erzurum-Hınıs ve Bingöl-Karlıova Alevileri ile sınırdaşırlar. Sınırdaş oldukları diğer Aleviler gibi Varto Alevileri büyük bir kısmı Zazaca konuşmaktadır. Zazaca onların hâkim kültürden etkilenmesini engellemiş; Sivas, Dersim, Erzincan, Elâzığ, Erzurum ve Bingöl Alevileriyle bağının güçlü olmasını sağlamıştır. Dil birliği onların hâkim kültür içinde erimesini engellemiştir. Aynı durum, İzmir'e göç eden Aleviler için pek mümkün olmamıştır. İzmir'de yaşayan Vartolu Alevilerin inançlarında asimilasyon zaman ve mekâna bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Gordon asimilasyonun ilk düzeyinin *aynileşme* olduğunu söyler. “Aynileşme” çalışmanın içeriğiyle yakından ilgili olduğu için hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Gordan Aynileşmeyi; *erime*, *bütünleşme*, *ayrılma* ve *marjinalleşme* alt başlıkları altında incelemiştir. *Bütünleşme* bir yandan hâkim grubun kültürel özelliklerine adapte olmayı diğer yandan da göçmenlerin kendi kültürel özelliklerini devam ettirme isteklerini, kişileri kendi kültürleri ile hâkim kültür arasında bir uzlaşmaya ulaştırması açısından gerilimleri azaltıcı bir strateji olarak görür. Göçmen çocuklarının hâkim toplumun mensuplarıyla evlenmeleri asimilasyonun başlangıcı olarak değerlendirilmekte, kuşaklar birbirlerini izledikçe göçmenlerin topluma kendiliklerinden entegre oldukları öngörülür. Bu ise *erime*dir. *Ayrılma*, hâkim grubun kültürünü reddederken kendi göçmen kültürünü devam ettirmeyi tercih etme durumunu yansıtmaktadır. Marjinalizasyon ise göçmen kültür ile hâkim ev sahibi

16 Varto Depremi'nin şiddeti, derinliği, yıkımın bilançosu, ölü ve yaralı sayısı için bkz. Özdoğan Sür “Türkiye'nin Deprem Bölgeleri” http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/tucaum2_3.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2019)

17 Çaldıran Savaşı için bk. Alphonse De Lamartine “Osmanlı Tarihi I”, Sabah Gazetesi Yayınları, 1991; Halil İnalıcık “Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar”, Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, 54.Basım, İstanbul, 2014; Tufan Gündüz, “Safeviler Maddesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, 2008; M. Saffet Sarıkaya “Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı”, Ötügen Yayınları, 2003; Yavuz Ercan “Yavuz Sultan Selim Dönemi \ Ortadoğu'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. IX, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

kültürün her ikisini de reddetmek esasına dayanmaktadır (Şahin, 2008, 26). Çalışmaya konu olan toplulukta erime, bütünleşme ve ayrılma ile ilgili durumlar tespit edilirken marjinalizasyona dair bir bulgu tespit edilmemiştir.

Çalışma için görüşülen kaynak kişilerin yaş aralığı 30-90'dır. Geleneğin devam ettirilmesinde yaş faktörü, eğitim durumu, göçmen olarak geline zamanın sosyo-politik iklimi, iş hayatı vb. birçok faktör etkili olmuştur. Zaman içerisinde başlangıçta takınılan tutumlarda da değişimler gözlenmiştir. Değişen zamana ve şartlara bağlı olarak insanların ritüellerini gerçekleştirme isteği değişmiştir. Başlangıçta bireyler yeni ortama uyum sağlamak için kendi ritüellerini arka plana itmişlerdir. İzmir'de toplu olarak bazı mahallelere bilinçli olarak yerleşen Vartolu Aleviler nüfus olarak artmaya başlayınca ilk etapta hâkim kültür ile kendi kültürleri arasında uyum sağlama eğiliminde olmuşlardır. Gordon'un tabiriyle bütünleşmişlerdir. Hızır Orucu'na (ocak sonu şubat başı) ait ritüelleri gerçekleştirirken Hıdırellez (mayıs) kutlamalarına da katılmışlardır. Hâkim kültürün ritüellerine katılma eğiliminde olmuşlardır, bir nevi yerli kültürle bütünleşmişlerdir. Zamanla bu bütünleşme durumu erimeye sebep olmuştur. İş hayatına atılan genç kadınlar geleneği devam ettirmekte güçlük çekmişlerdir. Bu da yeni neslin hızla kendi inançlarına yabancılaşmasına sebep olmuştur. Daha önce dış evliliği onaylamayan toplulukta dış evlilikler artmış ve erime hızlanmıştır.

1970-1990 yılları arasında çeşitli sebeplerden şehre göç eden kadınlar (20-50 yaş) iş hayatında aktif bir şekilde yer almışlardır. Bu kadınlar başlangıçta sadece Hızır Ayı'nda gizlice oruç tutup miyaz¹⁸ dağıtmışlardır. 2000'li yıllarda (50 ve üstü) kadınlar tekrar Varto'ya gidip gelmeye başlamışlardır. Çalışan kadınların veya eşlerinin emekli olması, çocukların büyümesi, evlenmesi gibi durumlar Varto'ya daha sık gidip gelmeleri kolaylaştırmıştır. Varto'ya gidip gelen kadınlar tekrar gelenekle içli dışlı olmuştur. Genelde Türkiye'de özelde İzmir'de değişen siyasi iklimle birlikte kadınların tavrında değişme olduğu saptanmıştır. Hâkim kültürü reddedip kendi öz kültürüne dönme eğilimde olmuşlardır. Gordon bu durumu ayrılma olarak açıklar. Kadınların Varto'ya daha sık gidip gelmelerinin en önemli sebeplerinden biri de anne-babalarının yaşlanması ve bakıma muhtaç olmalarıdır. Yaşlanan anne ve babaların kış aylarında İzmir'e gelip çocuklarının yanında üç ile altı ay kalıyor olması geleneğin İzmir'de canlanmasına ve devam etmesine yardımcı olmuştur. Erime yaşayan genç nesil büyük anne ve büyük baba ile yaşayınca öz kimliği hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya başlamıştır. Fakat bu genç nesil içinde her iki kültürü de reddeden bir grup saptanmıştır. Bu marjinal grup her iki kültüre de yabancı, hiçbirine uyum sağlama ihtiyacı duymayan farklı bir kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Vartolu Alevi kadınlar bu durumdan oldukça rahatsızlık duymaktadırlar. Bu durumun sorumlusu olarak kendilerini gören kadınlar torunlarını geleneklerinden haberdar etmeyi görev bilmişlerdir. Yaz aylarında Varto'ya giderken çocuklarını ve torunlarını da beraberinde götürme eğilimi içindedirler. Böylece geleneğin zayıflayan halkasını tamir edip güçlendireceklerine inanmaktadırlar. Hızır Ayna/Orucu'na ait ritüeller her ne kadar kısmen değişip dönüşmüş olsa da gerek Varto'da gerekse İzmir'de geleneksel inancın bir parçası olarak yaşamaya devam ettiği görülmüştür.

18 Miyaz/ Niyaz: Kutsal zamanlarda dağıtılan geleneksel lokmadır. Un, tuz, tereyağı ve süt ile yapılan geleneksel bir lokma çeşididir. Lokma, miyaz ve kurban dışında verilebilen her şey olabilir. Miyaz ise özel bir lokmadır.

Sonuç

Varto'da gelenek ve ritüeller ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yürütülmektedir. Bu sebepten Varto Aleviliğinde Hızır inancı için kadınlarla çalışılmıştır. Hızır inancı etrafında şekillenen inançlar ise şunlardır: Hızır Orucu, Hızır Cemi, musahiplik, çıla yakma, kurban kesme, miyaz (niyaz) yapma, tuzlu çörek yeme. Bu ritüeller (Hızır Cemini yönetme, kurban kesme dışındaki ritüeller/uygulamalar) Varto'da yaşayan Alevi kadınlar tarafından icra edilmektedir. Hızır Cemi ve Musahiplik Cemi Varto'da artık yapılmamaktadır. Bu cemler erkekler tarafından yönetilen cemlerdir. Varto'da Hızır gecesinde pirlerin veya rayberlerin (rehber) evinde toplanılır. Getirilen lokmalar yenir, kalan lokmalar ise gelenler arasında paylaşılır. Kurban kesme geleneğinin maddi durumlar elverdiği ölçüde Varto'da yapıldığı, İzmir'de yapılmadığı tespit edilmiştir. Fakat miyazın hem İzmir'de hem de Varto'da yapıp dağıtıldığı görülmüştür. Varto'da 3,5,7 çıla yakılırken İzmir'de çıla yakılmadığı, bazı kaynak kişilerin çıla yerine temiz ve ev halkı tarafından kullanılmayan bir odanın ışığını belli bir saate kadar ya da sabaha kadar açık bırakıldığı tespit edilmiştir. Yaşanılan göç, İzmir'de yaşayan Alevi kadınların inanç ve ritüellerden kopmasına sebep olmuştur. Bu kopuştan dolayı kadınlar rahatsızlık duymaktadırlar. İzmir'den Varto'ya kısmi zamanlı gidiş gelişler geleneğin canlanmasını sağlamıştır. Kadınlar zaman ve şartların uygun olmasından ritüellerini daha rahat gerçekleştirebilmektedirler. İzmir'e genç yaşta göç eden kadınların çocuklarının gelenekten kopmuş oldukları tespit edilmiştir. Kimliklerini gizleme ihtiyacı duyan, çalışmak zorunda olan kadınlar ve eğitim için evden uzaklaşan çocuklar uzun bir süre kimliklerinden ve ritüellerinden uzaklaşmışlardır. Bu sebeple kayıp bir kuşak oluşmuştur. Genç yaşta İzmir'e göç eden Vartolu Alevi kadınların büyük bir çoğunluğu emekli olmuştur. Bu nedenle daha sık Varto'ya gidip gelmektedirler. Ayrıca kış aylarında Varto'da yaşayan yaşlıların İzmir'e daha sık gelmeye başladıkları görülmüştür. Bu durum ritüellerin canlanmasını sağlamıştır. Genel itibariyle kutsalların kaybolmaya yüz tuttuğu ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bunun farkına varan kadın, geleneğe ve inancına sahip çıkması gerektiği bilincine varmıştır.

Zaman ve mekâna bağlı olmayan Hızır, Vartolu Alevi kadınların kendileriyle İzmir'e taşıdığı kutsalların başında gelir. Birçok kutsalını Varto'da bırakan kadınlar, Hızır'la inançlarına tutunmuş, göçün yıkıcı etkilerinden kurtulmaya çalışmışlardır.

“Hızır, hazır ve nazırdır; Hızır koruyup kollayandır; darda kalanın yardımına yetişendir.” Bu inanç Vartolu Alevilere her daim güç vermiş, onların gurbette tutunmalarını sağlamış, zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olmuştur.

Hızır inancı Varto dışında yaşayan bütün Vartolu Aleviler için kökleriyle bağlarını sağlayan ve onları psikolojik olarak koruyan bir inanç olmuştur. Her ne kadar zamana ve mekâna göre kısmen değişip dönüşmüş olsa da halen en yaygın temel inanç unsurudur.

Sonuç olarak ritüeli devam ettiren kadındır. Kadın ritüeli devam ettirmedeği zaman kültürel bellekte unutmalar, kayıplar ve silinmeler yaşanacaktır. Varto Alevi geleneğinin taşıyıcısı kadındır, kadın sustuğu an kültür hızla asimilasyona uğrayıp yüksek bir olasılıkla yok olacaktır.

Kaynak Kişiler

Kısıtlamalar: OYB: Okuma-Yazma Bilmiyor, İO: İlkokul, OO: Orta Okul.

Adı-Soyadı, Yaşı, Eğitim Durumu, İkamet Yeri

KK1-Songül Ç., 65 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK2-Elif Ş., 45 yaşında, OO mezunu,

Varto / Muş; KK3-Naciye Y., 75 yaşında, OO mezunu, Varto/Muş; KK4-Hase A., 70 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK5-Zeycan B., 42 yaşında, OYB, İzmir; KK6-Hazime T., 65 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK7-Çiğdem Ç., 39 yaşında, OO mezunu, Varto/Muş; KK8-Birsen(Güllü) Ç., 96 yaşında, OYB, İzmir; KK9-Gülnaz B., 73 yaşında, OYB, İzmir; KK10-Zübeyde A.48 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK11-Hüsniye N., 50 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK12-Naime Y., 47 yaşında, üniversite mezunu, İzmir; KK13-Güllü, F., 96 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK14-N. A., 47 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK15-G. F., 95 yaşında, OKY, Varto/Muş; KK16-N. Y. 56 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK17-G. A., 19 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK18-F. A., 55 yaşında İO mezunu, İzmir; KK19-B. A., 37 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK20-D. A., 65 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK21-S. T., 35 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK22-F. Y., 32 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK23-G. G., 40 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK24-T. Y., 65 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK25-S. Ö., 43 yaşında İO mezunu, İzmir; KK26-Z. S., 75 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK27-G. S., 65 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK28-M. Ö., 48 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK29-M. B., 75 yaşında OYB, Varto/Muş; KK30-L. B., 46 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK31-H. B., 65 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK32-A. A., 54 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK33-M. G., 65 yaşında, üniversite mezunu, Varto/Muş; KK34- G. G., 55 yaşında İO mezunu, Varto/Muş; KK35-F. S., 54 yaşında, İO mezunu Varto/Muş; KK36-F. K., 70 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK37-Ö. G., 37 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK38-E. Ö., 55 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK39-A. Ö., 48 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK40-M. Ş., 56 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK41-G. F., 45 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK42-R. S., 60 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK43-H. S., 35 yaşında, OO mezunu, Varto/Muş; KK44-A.T., 53 yaşında, OO mezunu, Varto/Muş; KK45-F. B., 69 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK46-G. G., 38 yaşında, lise mezunu, Varto/Muş; KK47-Ö. A., 43 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK48-H. Y., 36 yaşında, üniversite mezunu, Varto/Muş; KK49-H.I Ö., 50 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK50-F. B., 70 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK51-S. K., 50 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK52-M. K., 30 yaşında, üniversite mezunu, İzmir; KK53-Z. D., 61 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK54-K. Ç., 33 yaşında, OO mezunu, İzmir; KK55-B. B., 54 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK56-A. B., 43 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK57-G. P., 72 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK58-S. A., 43 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK59-G. A., 19 yaşında, lise mezunu, İzmir; KK60-S. Y., 45 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK61-N. Ş., 75 yaşında, OYB, Varto/Muş; KK62-H. D., 65 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK63-T. A., 70 yaşında, İO mezunu, İzmir; KK64-G. G., 63 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş; KK65-H. A., 65 yaşında, İO mezunu, Varto/Muş.

Toplam: 65 kişi, 29 kişi Varto/Muş'ta, 36 kişi ise İzmir'de ikamet etmektedir.

Kaynaklar

- Akın, Bülent. "Alevi Cem Ritüellerinin Sınıflandırılması Sorunu ve Yeni Bir Sınıflandırma Önerisi". *Gelenek Görenek ve İnançlar; Kültür ve Turizm Bakanlığı 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (2017), 45-61.
- Akın, Bülent. "Alevilikte 'Ocak': Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/2 (2017), 239-264.
- Akın, Bülent. "Kültürel Belleğin Kutsal Taşıyıcıları: Alevi Cem Zâkirleri". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 3 (2019), 93-109.
- Akın, Bülent. *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır-Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020a.
- Akın, Bülent. *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kırklar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020b.
- Akın, Bülent. "Alevilikte 'Niyaz' Kavramı ve Niyaz Merkezli Ritüeller". *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 22 (2020c), 98-116.
- Akın, Bülent. *Zâkirlik Geleneğinin Değişen Yaratım ve İcra Ortamı Zâkirlikten Âşıklığa Âşık Niyazi*. Barış Kitap, 2016.
- Alphonse De Lamartine. *Osmanlı Tarihi I*. Sabah Gazetesi Yayınları, 1991.
- Altıntaş, Ramazan. "Alevî Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu". *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (2005), 99-110.
- Apalı, Yasemin. "Sosyolojik Açından Kadınlarla İlgili Kalıp Yargılar". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 49-64.

- Aslan, Esra. “Zorunlu Göç, Değişim ve Süreklilikler: Diyarbakır’da Kadın Dindarlığı”. *Folklor Edebiyat* 81 (2015), 55-74.
- Aytekin, Sefer. *Buyruk*. Ankara: Emek Basım Yayınevi, 1958.
- Behr, Otto. “Halk İnancı Hikâyelerinin Analizi ve Bunun Halk Nesri ve Halk İnancı Araştırmaları Üzerindeki Etkileri”. Çev: Ahmet Tacetdin Hallaç. *ÇÜTAD* 2 (2018), 302-308.
- Bozkurt, Fuat (haz.). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Fuat. *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*. Tekin Yayınları, 1993.
- Bulut, Halil İbrahim. “Alevi-Bektaşî Türkmen Gelenğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak ‘Musahiplik’”. *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 65 (2013), 101-118.
- Çelik, Celaleddin- İlkey Şahin. “Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri”. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1-6 (Ocak- Haziran 2006-2009), 141-166.
- Çıblak Coşkun, Nilgün. “Anadolu Alevilerinde Cemler ve Bu Cemlerin Sosyokültürel Hayattaki İşlevleri”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 20/78 (2014), 9-28.
- Çıblak Coşkun, Nilgün. “Alevi-Bektaşî Gelenğinde Âşık-Zakir İlişkisi: Sivaslı Âşık Ummanî Örneği”. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 14 (2016), 19-59.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Akçağ Yayınları, 2003.
- Ercan, Yavuz. “Yavuz Sultan Selim Dönemi \ Ortadoğu’da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi”. *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. IX. Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erginer, Gürbüz. *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Ersal, Mehmet. “Alevî Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği”. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 188-205.
- Ersal, Mehmet. “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüelikle Özel Terimler: Musahiplik”. *Turkish Studies* 6/1 (2011), 1087-1110.
- Ersal, Mehmet. *Alevi Cem Zâkirliği*. Barış Kitap, 2019.
- Ersal, Mehmet. *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Gülçiçek, Ali Duran. “Her Yönüyle Alevilik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar”. Köln: *Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları*, 2004.
- Gündüz, Tufan Gündüz. “Safeviler Maddesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 35. Cilt (2008), 451-457.
- Hallaç, A. Tacetdin. “Memorat Kavramının Tanımlarındaki Belirsizlik ve Bir Tanım Denemesi”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 2 (2018), 181-211.
- Hallaç, Ahmet Tacetdin. “Memorat Türünde Sınıflandırmalar ve Alt Kategoriler Üzerine”. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 2 (2018), 149-167.
- Honko, Lauri. “Memoratlar ve Halk İnançlarının İncelenmesi”. Çev: Ahmet Tacetdin Hallaç. *Folklor Akademi Dergisi* 2 (2018), 109-124.
- Honko, Lauri. “Ritüellerin Oluşum Süreci”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 3. Çev: Ruhi Ersoy. Geleneksel Yayıncılık (2009), 203-215.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. Cilt I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Köse, Serkan. “Alevilikte Kurban Ritüeline Yapısal-İşlevsel Yaklaşım”. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 15 (2017), 149-171.
- Kurt, Necdet. “Alevi Erkânında Zakir ve Bağlama”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı*. Ed. Orhan Kurtuluş, Ayşe Çamkara Erginer. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi C. II (2018), 121-136.

- Melikoff, Irène. *Uyur İdik Uyardılar*. 4. Basım, Çev: Turan Alptekin. Demos Yayınları, 2015.
- Mullen, Patrick B. "Halk İnancı ve Efsane İlişkisi". *Folklor Edebiyat* 96 (2018), 211-220.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır -İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1990.
- Olgu, Hakan. "İbadet, Ritüel ve Kurban". *Milel ve Nihal* 13/2 (2016), 82-99.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Fono Tesisleri, 1971.
- Öztürk Nermin. "İlahî Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Kefaret ve Kurban". Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- Rençber, Fevzi. "Adıyaman Yöresi Alevi Ocakları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 159-170.
- Sarıkaya, M. Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*. Post Yayınevi, 2016.
- Soyyer, Yılmaz. *Sosyolojik Açıdan Alevî Bektaşî Geleneği*. İstanbul: Seyran Kitap, 1996.
- Şahin, Halil İbrahim. *Çepniler Tarih İnanış ve Halkbilimi*. Altınpost Yayınları, 2013.
- Şahin, İlkey. "Eşikte Yaşamak -bir Kadın Tecrübesi Olarak Göç ve Ritüel-". *Turkish Studies* 4/8 (2009), 2056-2081.
- Şahin, İlkey. "Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme". Erciyes Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- Tekin, İnan. "Âşık Davut Suları'nın Sanatı ve Eserlerinin Müzikal Analizi". Sakar Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Üçer, Cenksu. "Geleneksel Alevilikte İbadet Telakkileri". Isparta: *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler ve Müzakereler* (2005), 297-308.
- Üçer, Cenksu. *Alevilikte Musahiplik*. Araştırma Yayınları, 2015.
- Yalçınkaya, Fatoş. "Güneydoğu Anadolu Anlatılarında Kesik Baş Motifi". *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği)-II*. Ed. Rezan Karakaş. Paradigma Akademi (2021), 157-179.
- Yalçınkaya, Fatoş. "Varto Alevilerindeki Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Araştırma". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 19 (2019), 113-151.
- Yaman, Ali. "Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi* 63 (2013), 17-38.
- Yaman, Mehmet. *Alevilikte Cem*. Can Yayınları, 2003.
- Yıldız, Harun. "Alevî/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ed. Ahmet Yaşar Ocak. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (2009), 397-413.
- Yıldız, Harun. "Amasya Yöresi Alevî Ocakları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 19 (2011), 228-242.
- Yörükkan, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. Ötüken Neşriyat, 2006.

Extended Abstract

Varto is the only district in Muş province where Alevi's live densely. Since there are not many studies on the religious beliefs of Varto Alevi, this study was conducted to partially fill this gap.

The most common belief among Alevi is the belief in Khidr. Rituals shaped around the belief in Khidr are common rituals among Alevi.

Although the rituals of Varto Alevi around the Khidr belief have partially changed and transformed according to the conditions of time, they still maintain their full vitality today. The Khidr belief has been a belief that provides ties with their roots and protects them psychologically for all Varto Alevi living outside of Varto. Although it has partially changed and transformed according to time and place, it is still the most widespread basic belief element.

It has been determined that women are the ones who keep the rituals alive and pass them on to future generations. For Varto Alevi, women are the most active people in social life. The sample of the study is the Alevi villages of Varto and the Menemen and Karşıyaka districts of İzmir province, where the Alevi from Varto live densely.

The Khidr Fast, which is included in the calendar ritual, is a three-week period. It covers the period from the last Thursday of January to the second Thursday of February. Many rituals are performed during this three-week period called the Khidr Fast/Month. Rituals such as Khidr Cem, Khidr Fast, visiting the Musahip, miyaz (niyaz), lighting the kindling, etc. are rituals formed around the belief in Hızır.

It has been determined that women who ensured the continuation of the belief in Varto also undertook the same mission in İzmir. The rituals shaped around the belief in Khidr have partially decreased in İzmir. Despite this, the women of Varto continued the belief in İzmir. Khidr, who is not bound by time and space, is one of the most sacred things that the Alevi women of herself Varto carry with them to İzmir. These women, who left many of their sacred values in Varto, held on to their belief in Khidr and thus tried to escape the devastating effects of migration. The study focused on the belief in Khidr in Varto Alevi, the identification of the rituals formed around this belief, and the role of the Alevi women of from Varto in keeping the rituals alive.

In Varto, traditions and rituals are mostly carried out by women. For this reason, in Varto Alevism, women were worked with for Khidr belief. The beliefs that are shaped around Khidr belief are as follows: Khidr Fast, Khidr Cem, companionship, burning çıla, sacrificing, making miyaz, eating salty buns. These rituals (rituals/practices other than administer Khidr 's Cem and sacrificing) are performed by Alevi women living in Varto. While 3,5,7 çıla are burned in Varto, it has been determined that çıla is not burned in İzmir, and some sources have determined that instead of çıla, the light of a clean room that is not used by the household is left on until a certain hour or until the morning. The migration experienced has caused Alevi women living in İzmir to break away from their beliefs and rituals. Part-time trips from İzmir to Varto helped revive the tradition. Women can perform their rituals more comfortably since the time and conditions are suitable. It has been determined that the children of women who migrated to İzmir at a young age have broken away from tradition. Women who needed to hide their identities, who had to work, and children who moved away from home for education, distanced themselves from their identities and rituals for a long time. For this reason, a lost generation was formed. The vast majority of Varto Alevi women who migrated to İzmir at a young age have retired. For this reason, they travel to and from Varto more frequently. It was also observed that the elderly living in Varto began to come to İzmir more frequently during the winter months. This situation revived the rituals. It was seen that the sacred values were generally disappearing and were in danger of extinction. Realizing this, women became aware that they had to protect their traditions and beliefs.

The one who continues the ritual is the woman. When the woman does not continue the ritual, there will be forgetting, loss and erasure in the cultural memory. The carrier of the Varto Alevi tradition is the woman. When the woman stops performing the ritual, the culture will quickly undergo assimilation and disappear.